

Andrej Pinter

RAZVEZAN JEZIK IN RAZVEZAN V JEZIKU

»I have never met a person who is not interested in language.«*
Steven Pinker

Če je kaj, kar nikoli ne neha presenečati, potem je to jezik. Vendar pa to ni toliko problem človeka, ampak je razlog gotovo v jeziku. Presenečenje je namreč vselej odnos dejanskega s pričakovanim oziroma, še pogosteje, s predvidenim stanjem, kar pomeni, da je presenečen vselej le človek. Še bolj zanimivo je, da eno brez drugega ne gre. Jezik ne more presenečati nikogar drugega kot človeka in človek ne more biti presenečen nad jezikom, ne da bi bilo jezika. Skoraj bi se mi sicer zapisalo, da človek ne more biti presenečen, ne da bi bilo jezika, toda to je samo pokazatelj več, da jezik – preseneča. V tem primeru namreč preseneča zaradi tega, ker je (zgoraj skoraj) zapisani stavek v razkoraku z mislijo na eni strani in ker je podrejen logiki na drugi. Logičnost in jezik zato nimata skupnega 'jezika', in sleherni poskus, da bi jezik popolnoma ujeli v kalup, ki ga opredeljuje množica aksiomov, značilnih za logiko, ter ga vnaprej napravili za popolnoma obvladljivega, se prej ali slej izkaže za neuspešnega. Zopet to ni toliko problem logike, ampak je razlog gotovo v jeziku. Čeprav brez logičnosti jezik najbrž ne bi bil tako uporaben, kot je, vendarle obstaja tisti drobceni dodatek, zaradi katerega je vse tako presenetljivo – presenetljivo. Seveda je praviloma izjemno zanimivo, kako presenetljive reči – naj jim rečem pomēni – lahko z jezikom ustvarijo in jih, sporočene, drugim pričarajo drugi: drugi ljudje in drugi uporabniki določenega jezika. Vendar si drznem (po)misliti, da ni vse skupaj nič v primerjavi s tem, kako je človek lahko presenečen zaradi presenetljivosti jezika, ki ga je sam uporabil. Kako je lahko presenečen zaradi pomenov, ki jih odkrije s svojim jezikom. Zase vem, da je tako, in vem, da gotovo nisem edini. Sploh ne edini, ki ga neskončne, še neodkrita, še neuporabljene, še ... možnosti v jeziku in z jezikom vselej znova in vselej z navdušenjem – presenečajo.

Razlog, da jezik povezujem s presenetljivostjo, je, niti ne presenetljivo, povsem preprost. Prepričan sem namreč, da je razkošje možnosti – možnosti, ki niso obvladljive, ki niso popolnoma predvidljive, katerih posledice je nemogoče poznati, katerih vzroke je težko pojasniti, ki so, skratka, presenetljive – ključen, če že ne edini razlog za človeško radovednost in vedoželjnost. Pa gre za radovednost in vedoželjnost ali radovednost ali vedoželjnost? Vedoželjnost, zdi se mi vsaj, ni toliko kot radovednost. Biti radoveden je enako rad vedeti in biti vedoželjen je enako

* Nisem še srečal človeka, ki ga jezik ne zanima.

želeti si vedeti. Radovednost je pogoj, zadosten pogoj ustvarjalnosti in vedoželjnost je pogoj, potreben pogoj učljivosti. Skupaj sta neuničljiva naveza.

Ko Steven Pinker izrazi dvom, da kje na svetu obstaja človek, ki ga ne zanima jezik, je to pravzaprav povezano z vedoželjnostjo. Nekaj, natančno koliko niti ni pomembno, pa je ljudi, pri katerih je presenetljivost jezika povezana (tudi) z radovednostjo. Domišljam si, in sicer naslednje, da slednje žene tudi mene.

Iskanje odgovorov vselej in brez izjeme trči ob ovire. Hura! Hura za ovire, kajti brez njih je radovednost nepotrebna in ustvarjalnost odveč.

I. V jeziku

»Rad bi bil cel v besedi in da bi me beseda vsega prekrila.«
Marko Kravos

Louis Hjelmslev je nekje zapisal, da »tudi ko je jezik objekt raziskovanja, ne postane sam sebi namen, temveč sredstvo: sredstvo do znanja, ki leži zunaj (izven) jezika samega, čeprav je morda res popolnoma dosegljivo le skozi jezik.« 'Jezikovanje' o jeziku tako ni osredotočeno zgolj na ekskluzivno sredstvo sporazumevanja, katerega patentno licenco ima ter si jo ponosno in sebično lasti človek, temveč je z jezikom mogoče in (mogoče) tudi treba poseči preko. Preko in ven.

Jezik je kakor razgledni stolp, s katerega se vidi daleč naokoli. Znanje, ki ga je mogoče z jezikom pokazati, bi prav gotovo znalo ostati zakrito v oblakih in megli, visoko nad tlemi, če ga ne bi mogli (smeli?!) predstaviti z jezikom. Plezati na razgledni stolp ni nič drugega, kot učiti se jezika. Pogledati v dalj pa pomeni jezik tudi uporabiti.

Zdi se mi pa vseeno, da Hjelmslev vidi samo del problema. Dvojnost jezika, kakršno je predstavil, je samo okrnjena predstavitev človekove včaranosti v jezik. Hjelmslev ne vidi, da je nekaj pozabil. Pozabil je, da ne gre le za jezik kot objekt in jezik kot sredstvo. Ne gre le za stolp in daljnogled. Ne gre le z jezikom o jeziku... Gre:

Z jezikom o jeziku iz jezika. Jezik je prav gotovo najprej način; ne samo »sredstvo«, s katerim pridemo do znanja, temveč tudi sredstvo, s katerim znanje dobi značaj znanja, sredstvo sporočanja in oblikovanja sporočenega torej. Zato z jezikom. Jezik je zatem predmet, tisto čemur pravi Hjelmslev »objekt raziskovanja«, zato seveda: o jeziku. Bistveno pa je vendar: iz jezika. Iz jezika misli, kajti šele misel je tisto, s čimer »predmet« lahko zapopademo in s čimer sredstvo presega svojo elementarno uporabno (funkcionalno, instrumentalno) pojavnost. Z mislijo šele lahko oblikujemo objekt prihajajočih misli oziroma razmišljanja. In šele z mislijo je oblikovano sporočilo, ki ga posredujemo soljudem in souporabnikom jezika. Brez misli si je jezik težko, če že ne nemogoče, zamišljati kot jezik. Obratno pa je, seveda, mogoče – brez jezika si je povsem mogoče zamisliti misel.

Denimo, da nekaj, kar je podobno jeziku, poznajo čebele. Druga drugi si namreč znajo sporočati o natančnem kraju, smeri in oddaljenosti paše, o vrsti cvetnega prahu, o barvi cvetnih listov, pa vendarle je ta jezikovnost samo kot sredstvo. Sredstvo sporočanja in celo sredstvo, s katerim lahko čebele dosežejo znanje, ki obstaja zunaj njihovega jezika. Vendarle je čebelam jezik nič več in nič manj kot sredstvo. Zgolj instrument. Zgolj nekaj, kar eni sami čebeli nadomesti stotine parov nožic in stotine poletov. Čebeli ni treba biti velika, okorna in požrešna žuž, ki bi hitro popasla cel pašnik peloda; ki bi pridelek celega pašnika, kot kakšen

pisan boeing, vsega hkrati privlekla domov. Čebela je lahko spretna žuželka, s stotinami urami letov, z majhnim tovorom – zna namreč sporočiti, kam je treba po pašo. Namesto da požrešno tovari sama, zna nesebično povabiti sodelavce na požrtijo. In pašnik peloda vseeno konča v satju.

Čebelji jezik je tako nadomestek za majhna krilca in za skromno prostornino 'prtljažnika', prav gotovo pa ni sredstvo, ki bi presehalo svojo elementarno nujnost ali uporabnost. Prav posebnega razloga ne vidim, da bi bil za to odgovoren čebelji jezik sam na sebi. Preseganje osnovne sporočilne uporabnosti je mogoče samo z zavestjo o preseganju. In zato za čebele lahko uporabimo samo prvi del zgornje formule, in sicer: z jezikom. Čebele tako niso v jeziku. V jeziku čebel biva svet, ki obstaja zunaj njih samih. Ki obstaja neodvisen od njih samih in od njihovega jezika. Tak svet ni iz jezika, je le z jezikom.

Misel, izražena v začetku: biti hkrati cel v besedi in *biti* v besedi oziroma v jeziku, pa teži k nasprotnem. Iz sveta, ki obstaja zunaj jezika, hoče vdreti v svet, ki ga ustvarja jezik sam, ki je popolnoma odvisen od nas samih in od tega, kako jezik uporabljamo. Svet, ki ga jezik sam na sebi tako lepo, čeravno ne enoznačno označuje, želi zamenjati z nekim drugim. S takim, ki ga je mogoče kvečjemu ubesediti. S takim, ki ga je treba vsaj ubesediti. Pravzaprav je takšna ideja problematična, kajti biti v besedi je *biti* v besedi. Govoriti ali pisati tak svet je ustvarjanje, bivati v njem pa vendar ni ravno najlažje, izključuje namreč vse, kar ni posameznik sam. V svetu ubesedenih besed ni prostora za sočlovekinjo ali sočloveka, ni prostora za ideje, iskrivega duha ali svobodne odločitve drugih ljudi. Bivanje v svetu jezika, v idejnem svetu je popoln egoizem. Bivanje je mnogo bolj popolno, če je poleg idejnega, izmišljenega sveta usrediščeno tudi v realnem (miza, kolo, kruh...) in namišljenem (čustva, spomini, zaznave...) svetu, če se oblikuje kot homogeno sorazmerje v trikotniku vseh treh.

Vendarle pa je izmišljen idejni svet treba oblikovati, enako kakor je treba, naprimer, tudi jesti in ljubiti, treba ga je širiti, mu dajati vsebino in jasnost, skratka, ga ustvarjalno obiskovati. In to ustvarjanje nima zveze z vedoželjnostjo, vse je v radovednosti. Kaj zvedeti o svetu, ki je moj, ki je drugačen, je nedvomno mogoče (in zame najlepše) z jezikom in znotraj jezika in o jeziku...

... Beseda zariše prvo namišljeno drevo in stavek dokonča obzorje. Nastane svet, ki ga zares ni, pa vendar je – za besede same. In zame.

II. Razvezan jezik

»Sprache macht das unendlich Brauch aus der endlich Medium.«*
Wilhelm Humboldt

Čeprav pogled na police knjig o jeziku zbuja občutek, da obvladati jezik pomeni, vedeti ogromno, se vendarle pogled ustavi ob zadnji platnici ali ob zadnjem hrbtišču v vrsti. Vendarle je snovi, ki jo je treba obvladati, po logiki nekje konec. Bodisi zadnje poglavje slovnice bodisi zadnja stran nepravilnih glagolov bodisi »žvu« na desnem zgornjem robu slovarja... Uporabljati jezik pomeni rokovati s komaj obvladljivo in ogromno, a vendar končno zalogo slovnicih vrednosti, katerih zmes lahko prenaša (v obeh pomenih) pomen sam. Pomen tako za posameznika, ki zmes ustvari, kot tudi za posameznika ali posameznike, ki ustvarjeno zmes (lahko) zaz-

* Jezik ustvarja neskončno rabo iz končnega medija.

najo oziroma občutijo. Pomen je zares bolj kot karkoli drugega razklan med končnostjo in neskončnostjo jezika, saj je (slovnična) končnost tista, ki ga vzpostavlja, in možnost ustvarjalne neskončnosti tista, ki brez nje ne more.

Za pomen bi lahko celo rekli, da je dvoedin, kajti tu postane jezik čaroben. Čarobno presenetljiv. Poljubno logično zaporedje jezikovnih elementov vselej razkrije neskončen svet, ki ga je nemogoče predvideti. Predvideti je mogoče kvečjemu obliko, golo jezikovno zaporedje enot, s katerimi je sestavljen ključ v svet preko oblike in ven iz nje, ki svet sam dejansko nosi. Svet, ki ga predstavlja zaporedje enot, sestavljenih v besedilo, je veliko bolj neskončen, kot je neskončen svet posameznih enot. Posamezne enote izvirajo iz sveta, toliko neskončnega, kot so lahko neskončni svetovi, ki pripadajo različnim posameznikom, v katerih in za katere obstajajo pomeni. Celotno besedilo pa presega celo to neskončno neskončnost. Statistično oziroma logično je mogoče z določeno verjetnostjo predvideti natančen vrstni red, mesto in pomen posameznih jezikovnih enot, ki jih je mogoče sestaviti v besedilo. Nemogoče pa je predvideti, kakšen svet besedilo odpira, preden je svet vzpostavljen. Oziroma, preden je besedilo sporočeno.

Neskončnost je korelat misli in končnost bi lahko bila njen vzrok. Ne samo da je končnost nekakšen prisilni mehanizem, ki postavlja meje, preko katerih je mogoče samo z radovednostjo, ampak je končnost tudi potreben in zadosten pogoj za radovednost samo. Za njen nastanek. Brez končnosti so realen, namišljen in izmišljen svet neskončno neobvladljivi; končnost priskrbi imena, logične povezave, razmerja in odnose, vrednosti in normativne lastnosti in vse, kar je še takega. Priskrbljeno predstavlja temelje obstoječega za vse tri svetove. Brez sistematičnosti, za katero poskrbi slovnična logičnost, ni mogoče smiselno govoriti, še manj razumljivo sporočati pomene. Brez končnosti je človeku vsak svet neobvladljiv in posameznik je v njem neuporabno zmeden.

Obstaja očitek Chomskemu, da je njegova teorija o jeziku paradoksalna, ker predpostavlja restriktivno slovnično strukturo, po drugi strani pa prisega na njeno generativno kreativnost. Ne sicer na kreativnost natančno v smislu, ki sem ga predstavil zgoraj, a vendarle – na kreativnost. Tudi se ni treba strinjati z njegovo teorijo o vrojenosti jezika, kakor se ne sam. Pa kljub vsemu je pomislek, da je vpenjanje jezika med omejujočo slovnicu in ustvarjalno tvorno uporabo paradoks, nesmisel. Čeprav gre za formalistično protislovje v okviru logike, ne bi bilo namreč človeško pristajati in se podrežati končnosti, hkrati pa je nemogoče preseganje končnosti, ne da bi končnost postavila svoje meje. Brez neskončnosti možnosti jezikovne rabe bi se jezik dejansko približal čebelji govorici. Zanj, za čebeljo govorico namreč, je, zdi se mi vsaj, mogoče povsem natančno pokazati na konec. Število možnih pomenov, ki jih je tak jezik sposoben prenašati, je izračunljivo in meje, ki jih čebelji jezik ima, so meje, ki ostanejo meje, ne da bi jih čebele skušale ali mogle prečkati. (Bližen preblisk na Wittgensteina ni nenaključen.)

Natančno v tem obstaja ključna razlika med čebeljim in človeškim jezikom: jezik čebel je namenjen sporazumevanju in samo sporazumevanju, človekov jezik pa je, nasprotno, sam sebi namen. Ko so daleč, daleč nazaj, nekje v pradavnini naši predniki prvič izkusili meje jezika, v tem istem trenutku je jezik presegel svojo izhodiščno uporabnost.

III. Razvezan

»Quand le doigt montre la lune, il est imbécile de regarder le doigt.«*
(francoski pregovor)

Jezik kot sredstvo je prst, in svet, ki ga odpira, je luna. Je luna iz jezika.

Česar nekateri lingvisti (nominalisti) niso hoteli razumeti, je ugotovitev, da je tisto, kar je (lahko) izraženo s človekovim jezikom, praktično neodvisno od sveta zunaj človeka, ki z jezikom sporoča. Nasprotovanje takšnemu razumevanju je v bistvu zopet izenačevanje človeškega s čebeljim jezikom. V sporočilu čebel je znotraj meja, postavljenih z jezikom, svet, ki obstaja zunaj čebel samih. Svet, kakršnega je mogoče predstaviti, in nič drugačen. Ko čebela čebeli pokaže luno, obe čebeli gledata prst. In obe vidita prst.

Svet, izražen s človekovim jezikom, je drugačen. Človek gleda prst, da bi videl luno, in čeprav gleda prst, vidi luno. To sicer ni Luna niti ni luna, ki jo lastnik prsta (besedila) kaže, ampak luna, ki se kaže lastniku oči. Med seboj se razlikujeta, kakor se razlikujeta dve očesi. Sta čisto podobni, a ni ju mogoče povsem izenačiti. Pogled, ki ga z jezikom ustvarja eden, ni enak pogledu, ki se z jezikom kaže drugemu.

Vendar problem ne nastaja zgolj med sporočanjem oziroma v medosebnem, intersubjektivnem prostoru; pojavlja se tudi pri subjektu samem, ne da bi pri tem že prestopil meje svoje enosti. Namreč ključno vprašanje je, ali človek zmore zares ločiti med tremi izvori jezikovnega označevanja, med opisom, izrazom in izmišljijo (torej med deskripcijo, ekspresijo in idejo), kajti brez takšnega razločevanja človek ne more prav dobro shajati ne v medosebnih jezikovnih odnosih (komunikaciji), ne v lastni uporabi jezika bodisi kot sredstva za mišljenje, za zaznavo ali za izražanje psihičnih stanj. Vendar pa čeprav je vsaj predpostavka o razločevanju minimalen pogoj kakršnekoli uporabe jezika, menim, da takšno vedenje v bistvu nikoli ni popolnoma natančno. Meja med posameznim načinom, v katerem je jezik uporabljen, je nejasna in kriterijev za popolno razločevanje si ne morem zamisliti. Človek tako nikoli zares ne ve, od kod izvira določeno jezikovno dejstvo, ki ga srečuje. Največ, kar lahko stori, je, da o tem oblikuje predpostavko.

Problem ni obroben, ker brez iskanja odgovora nanj človek v jeziku ne more biti povsem razvezan, ne more izkoristiti vseh možnosti in ne more razumeti vseh njegovih tančic. Moj način reševanja in razvezovanja v jeziku je v tem smislu nepomemben, ker ga mora vsak iskati sam. Bistvo pri tem ni v tem, da je odgovor najden, ampak da je iskan, saj kdor postavlja vprašanja, tako ne more vedeti za odgovore. In obratno, kdor postavlja odgovore, si ni zares zastavil vprašanj...

Citirana literatura:

- Bougnoux, Daniel (ur.)**. 1994. *Sciences de l'information et de la communication. Textes essentiels*. Paris: Larousse.
- Hjelmslev, Louis**. 1963. *Prologomena to a Theory of Language*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Humboldt, Wilhelm von**. 1972. *Linguistic variability and intellectual development*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Krivos, Marko**. 1995. *Intervju*. Pripravil Ivan Verč. V: *Sodobnost*, XLIII (11/12).
- Pinker, Steven**. 1994. *The Language Instinct. The New Science of Language and Mind*. London: Penguin Books.
- Sebeok, Thomas A.** 1979. *Prefigurations of Art*. V: *Semiotics of Culture*. Irene Portis Winner & Jean Umiker-Sebeok (ur.). The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers.

* Ko prst kaže na luno, je neumno gledati prst.